

УДК 378.016:130.2

Столяр Марина

ORCID 0000-0002-7643-3027

Доктор філософських наук, доцент,
завкафедри філософії та культурології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Україна, Чернігів) E-mail: stolar61@ukr.net

Колесник Олена

ORCID 0000-0002-0597-6489

Доктор культурології,
доцент, професор кафедри філософії та культурології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Україна, Чернігів) E-mail: elenakolesnyk2017@gmail.com.

ПОЛІЛОГ ТЕОРІЙ СМІХУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ

У статті проаналізовано методологічні засади та основні методи викладання курсу «Філософія сміху». Цей курс вивчається в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка магістрантами спеціальності 033 «Філософія».

Важливе місце в статті посідає розкриття конкретних форм навчання, що допомагають магістрантам-філософам опанувати сміхові практики різних парадигм на основі постмодерного розуміння філософського дискурсу сміху.

Мета роботи: автори мають на меті розкриття семантики сучасної філософії сміху як полілогу різних теорій, в якому усі позиції, підходи та парадигми мають важливе значення і можуть пояснювати ті чи інші аспекти такого внутрішньо різноманітного та гетерогенного феномену, яким є сміх. Робиться спроба продемонструвати, що саме філософія сміху виступає тим навчальним матеріалом, на якому досить виразно являє себе постмодерна методологія, зокрема принцип інтертекстуальності.

Методологія. В статті на основі постмодерних практик інтертекстуальності та деконструкції, зокрема деконструкції класичної есенціальної філософії сміху, продемонстровано взаємодоповнення та практично рівнозначну цінність найрізноманітніших підходів до пояснення феномену сміху. Також використовуються такі загальнонаукові методи дослідження як аналіз та синтез.

Наукова новизна. В статті постмодерний метод філософування вперше розкрито на матеріалі філософії сміху з навчальною метою засвоєння студентами семантики інтертекстуальних практик, а також конкретизації методу деконструкції. Відповідні концепти розкриваються у діалогічній формі із застосуванням інтерактивних методів навчання.

Висновки. Філософія сміху є тою цариною філософсько-культурологічного дискурсу, яка дозволяє демонструвати на матеріалі національної та особистої історії доцільність та успішність постмодерної методології, в межах якої різні парадигми сміху не заперечують, а взаємодоповнюють одна іншу; на основі якої всі методологічні підходи є цінними та конструктивними. Сукупний дискурс філософії сміху при цьому виступає не як еkleктика різних поглядів і підходів, а як гармонійний полілог філософських традицій.

Автори статті пропонують деякі ігрові форми та сміхові практики вивчення курсу «Філософія сміху», що сприяє творчій атмосфері семінарських занять з курсу та відповідає семантиці предмету.

Ключові слова: постмодерна філософія, полілог, філософія сміху, теорії сміху, інтерактивні методи навчання, сміхові навчальні практики.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Курс «Філософії сміху» пропонується магістрантам спеціальності 033 «Філософія». На час викладання цього предмету вони вже ознайомились з такими курсами як історія філософії, філософська антропологія, феноменологія культури тощо, які надали їм солідну методологічну базу, на основі якої вони здатні не лише познайомитися із ще однією методологією – постмодерною, але й практично опанувати відповідну традицію, використовуючи теоретичні «пазли» з історії філософії в галузі геліології (філософії сміху). Фактично проблематика цього курсу має слугувати студентам тим матеріалом, на якому вони

навчаються використовувати методи та поняття постмодернізму. Це досить рідкий випадок, коли теоретичний матеріал виконує роль емпіричного з точки зору мета-методології – постмодернізму.

Відтак матеріалом аналізу наразі є теорії сміху, як вони постають у вченнях філософів, починаючи від античності та закінчуючи XIX – початком XX ст. Та методологія, яку ми намагаємося водночас і застосовувати і вивчати разом із студентами, складається із методів деконструкції, інтертекстуальності, філософської іронії, а також методологічного змісту понять ризому та симулякру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наскільки широко представлені у філософській літературі різноманітні погляди на проблему сміху в історико-філософському плані [наприклад, 7; 8], настільки ж недостатньо, з нашої точки зору, ця проблема осмислена в межах актуального дискурсу. Кроком у керунку до постмодерної рефлексії щодо проблеми сміху є робота В. Проппа «Проблеми комізму и сміху», в якій автор виділяє цілий ряд видів сміху, кожний з яких пояснює окремо [4]. Український філософ С. Пролєєв вже безпосередньо переходить до постмодерної методології у вивченні проблеми: досліджувати не сміх-взагалі, а різні «сміхи», акцентуючи увагу на їх *гетерогенній* природі [5; 6]. Зауваження щодо гетерогенної природи сміху ми зустрічаємо у Л. Олін [3]. Також ми спираємося на роботу однієї з авторок цієї статті, яка поєднує постпозитивістську (метод проліферації теорій) та постмодерну методологію у вивченні сміху [9]. Вперше постмодерну позицію розгляду проблеми сміху представлено роботою Д. Монро «Теорії гумору», в якій автор відійшов від традиційного в історії філософії протиставлення різних позицій на користь викладу власної точки зору. Він робить висновок про взаємодоповнення теорій сміху, кожна з яких виявляє важливі риси різних сміхових практик: «Each of these theories of humor is able to explain some types of humor, but it may be doubted if any of them can satisfactorily explain every type of humor» [2]. Д. Монро не пише про свій підхід як постмодерний. Проте сам матеріал теорій сміху та різноманітний емпіричний матеріал реальних сміхових практик приводять його до висновків в дусі сучасної постмодерної філософії.

Що ж до методики викладання курсу філософії сміху, то, нажаль, відповідної літератури ми поки що не знайшли. Ймовірно, вищеназваний курс в Україні викладається тільки в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Проте інтерес до цього курсу є досить високим. Не випадково проф. М. Столяр регулярно отримує запрошення прочитати вступ до курсу «Філософія сміху» в якості гостьової лекції в інших ЗВО України. Зокрема такі лекції були прочитані в березні 2023 р. для аспірантів-філософів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та для бакалаврів-філологів Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка [1].

Мета статті: розкрити методи навчання які використовуються в процесі опанування здобувачами курсу «Філософія сміху», який, по-перше, виступає як самостійний курс з власним змістовним наповненням, а по-друге, застосовується в якості матеріалу та методичного засобу, що допомагає студентам зрозуміти специфіку постмодерного філософського дискурсу.

Методологія дослідження. В якості методологічних практик ми використовуємо, перш за все, підходи до дослідження феномену сміху, запропоновані такими філософами, як Демокрит, Платон, Аристотель, І. Кант, А. Шопенгауер, З. Фрейд, А. Бергсон, М. Бахтін та інші. На основі цих позицій ми намагатимемося продемонструвати доцільність використання постмодерної деконструкції есенціоністських підходів до визначення сміху та переходу до полілогічного дискурсу різних позицій як рівноправних та таких, що доповнюють одна іншу.

Метод руху думки від абстрактного до конкретного також є доцільним під час інтерпретації матеріалу з філософії сміху, оскільки подекуди ми маємо справу з максимально узагальненими, занадто абстрактними визначеннями причин сміху або його сутності. Ці визначення при більш уважному аналізі, виявляються такими, що виходять за межі опису суто сміхових ситуацій. Тобто вони можуть включати в себе інтерпретації емпіричного матеріалу, який не має ніякого відношення до сміху. Наприклад, теорія інконгруентності (the Incongruity Theory) дає пояснення сміху як такого що є наслідком невідповідності. Це визначення нерідко сприймається догматично, тому що воно є поширеним та впливовим. Однак, якщо не знаходитися під гіпнозом авторитетів, які вважають теорію інконгруентності найбільш успішною в поясненні сміху, то можна побачити в людському бутті безліч ситуацій, коли наявні невідповідності абсолютно не смішні (наприклад, поганий лікар може викликати посмішку в межах анекдоту, але навряд чи викликати сміх у ситуації спілкування з реальними пацієнтами). Тобто під час аналізу феномену інконгруентності має відбуватися рух думки від загального визначення факту невідповідності до уточнення більш конкретних її форм або ситуацій.

В межах філософії сміху ми також демонструємо зв'язок наукового підходу з аксіологічним. Для багатьох дослідників феномену сміху в історії філософії провідним виступав саме аксіологічний аспект. Однак при цьому розгляд сміхових практик під кутом зору певних цінностей оцінювався філософами як суто науковий підхід, позбавлений будь-якого суб'єктивізму, що не є коректним. Тому ми разом із студентами визначаємо відповідні ситуації заради набуття вміння чітко розділяти аксіологічний та науковий підходи.

Наукова новизна: в статті постмодерний метод філософування вперше розкрито на матеріалі філософії сміху з навчальною метою засвоєння студентами семантики інтертекстуальних практик, конкретизації методу деконструкції. Зміст відповідних концептів розкривається через використання діалогічної форми навчання із застосуванням інтерактивних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опанування постмодерною методологією на матеріалі філософських теорій сміху розпочинається із ознайомлення студентів із сучасною класифікацією відповідних теорій та пояснення семантики кожної з них. Наразі пропонується три теорії: теорія зверхності, теорія невідповідності та теорія полегшення.

Теорія зверхності (the Superiority Theory), пояснює сміх можливістю людини насолоджуватися почуттям своєї зверхності по відношенню до іншої людини, наприклад у зв'язку з її зовнішністю, поведінковою недолугістю тощо. Сміх такого типу набуває особливого значення, коли звучить на адресу суб'єкта, що має більш високий соціальний статус, який він не підтверджує своїми особистісними рисами: знаннями, поведінкою, ціннісними орієнтаціями. **Теорія невідповідності** (the Incongruity Theory) тлумачить сміх як результат несподіваного усвідомлення певного контрасту, як вияв кардинальної зміни/підміни семантики тощо. **Теорія полегшення** (the Relief Theory) демонструє сміх як спосіб подолати напруження, страх, позбавитися тиску певних репресивних факторів.

Засвоївши зміст кожної з теорій, студенти обирають одну із підготовлених викладачем карток, в яких стисло викладено точки зору на сміх видатних філософів, починаючи від античності і закінчуючи першою половиною ХХ ст. Кожне визначення сміху, окремі його риси прописані на картці таким чином, щоб їх можна було розрізати на частини та в якості окремої цитати вставити у *інтертекстуальне, постмодерне*, відкрите (не завершене) визначення сміху наприкінці семінарського заняття.

Пропонуються наступні картки:

Картка 1. Теорія сміху Демокріта

- 1) Сміх протистоїть нікчемності людських справ. Він є виразом презирства до матеріальних благ, слави та популярності.
- 2) Об'єкт сміху не повинен викликати співчуття.

Картка 2. Теорія сміху Платона

- 1) Причина сміху – завищена самооцінка людей.
- 2) Мета сміху – виправляти заблудження.
- 3) Сміх є небажаним з раціоналістичної точки зору як вияв тілесності
- 4) та з етичних міркувань (не можна радіти злу).

Картка 3. Теорія сміху Аристотеля

- 1) Смішне розглядається в межах художніх практик театру (жанр комедії) як та частина помилкового, потворного, яка не є руйнівною чи небезпечною для головних (позитивних) героїв;
- 2) Сміх є результатом приземлення божественного, його профанації, коли поведінці богів приписуються людські вади та пристрасті.

Картка 4. Теорія сміху Марка Фабія Квінтіліана

- 1) Сміх позбавляє людину напруження.
- 2) Фактор, що сприяє сміху, – неочікуване.

Картка 5. Розуміння сміху Френсісом Хатчетсоном

- 1) Людина сміється тоді, коли вона стає свідком абсурдних явищ;
- 2) усвідомлює невідповідність канонічного образу та реального факту.

Картка 6. Сміх в рецепції А. Шопнегауера

- 1) Сміх є наслідком неочікуваного усвідомлення неспівпадіння певного поняття та реального об'єкту.
- 2) Сміх є помстою почуттів розуму, який помиляється у своїх очікуваннях.

Картка 7. Феномен сміху з точки зору З. Фрейда

- 1) Коли люди не мають можливість через суспільно-моральні заборони виразити негативні почуття чи задовільнити свої сексуальні потреби, вони можуть обрати практики сміху – іронію, дотепність, сальні жарти.
- 2) Відтак сміх є компенсацією незадоволеного лібідо чи агресії.

Картка 8. Теорія сміху М. Бахтіна

- 1) Сутність сміху полягає в його опозиційності панівній ідеології. Сміх є результатом профанації народом ідеології, яка насильно йому нав'язується упродовж досить довгого часу.
- 2) М. Бахтін виділяє явище карнавального сміху, коли відбувається кардинальна зміна ролей у суспільстві («верх» стає «низом» та навпаки).
- 3) Також смішними є карнавальні образи гіпертрофованих потреб «тілесного низу» (обжерливості, пияцтва, сексу) на тлі традиційної моралі.

Картка 9. Теорія сміху А. Бергсона

- 1) Сміх є результатом зростання байдужості до певних соціальних процесів у наслідок частого повторення певних наративів. Тобто сміх є карою за статичність, негнучкість.
- 2) Сміх протиставляє прагматизм і здоровий глузд мрійливості.
- 3) Сила сміху залежить від кількості людей, які сміються разом.

На першому етапі вивчення теми кожний студент обирає позицію конкретного філософа і намагається: 1) визначити, до якої групи теорій можна віднести відповідні погляди; 2) пояснити з точки

зору відповідної позиції конкретні сміхові практики (анекдоти, розіграші, комедійні образи, пародії тощо); 3) критикувати точку зору опонентів, які вибрали іншу теорію або парадигму.

На другому етапі студенту треба критично проаналізувати ту точку зору, яку він нещодавно захищав, та знайти позитивні моменти в теорії свого опонента.

Після цього студентам пропонується висловитися відносно істинності/хибності розглянутих теорій. В процесі обговорення виявляється, яким саме є конструктивний доробок кожного філософа, який розглядав ті чи інші аспекти чи прояви сміху.

Викладач має направляти дискусію таким чином, щоб підвести студентів до висновків про: 1) наявність позитивних моментів у кожній з парадигм; 2) неможливість звести комплексний феномен сміху до однієї з розглянутих дефініцій; 3) взаємодоповнення, своєрідний полілог усіх існуючих теорій сміху, кожна з яких концентрується на певних аспектах предмету дослідження.

Коли студенти підходять до цієї стадії обговорення, вони розрізають картки на вже виділені викладачем частини і з них як з окремих цитат формують *інтертекстуальне, полілогічне* визначення сміху, яке – що викладач має особливо підкреслити на занятті – є *відкритим* для нових ідей, методів та форм. Вже на цьому етапі магістранти можуть додавати власні узагальнюючі ідеї. Якщо ж таких ідей не виникає, то це завдання надається бажаним в якості індивідуальної роботи дослідницького характеру, результати якої можуть бути оприлюднені на одній з молодіжних конференцій.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що філософія сміху є тою цариною філософсько-культурологічного дискурсу, яка дозволяє демонструвати на матеріалі власної історії доцільність та успішність постмодерної методології, в межах якої різні парадигми сміху не заперечують, а взаємодоповнюють одна іншу; на основі якої всі методологічні підходи є цінними та конструктивними. Сукупний дискурс філософії сміху при цьому виступає не як еkleктична сума різних поглядів та підходів, а як гармонійний полілог філософських традицій. Це може здійснюватися за умови наявності у філософа рефлексії щодо неприпустимості зверхнього ставлення до надбань своїх колег та некритичного заперечення тих поглядів, які не належать до обраної ним «єдино вірної» позиції. Саме плюралізм методологічних підходів в сполученні з вічно оновлюваним предметом дослідження, забезпечує широкі перспективи подальших студій.

References

1. Анонс лекції: «Феномен сміху та сміхова культура: філософсько-культурологічний дискурс». URL: <https://philosophy.kpi.ua/anons-lektsiyi-fenomen-smihu-ta-smihova-kultura-filosofsko-kulturologichnyj-dyskurs/> (дата звернення 2.04.2023).
Anons lektsii: Fenomen smikhu ta smikhova kul'tura: filosofsko'ko-kul'turologichnyi diskurs. (2023) [The Phenomenon of Laughter and Laughter Culture: Philosophical and Cultural Discourse]. Retrieved from: <https://philosophy.kpi.ua/anons-lektsiyi-fenomen-smihu-ta-smihova-kultura-filosofsko-kulturologichnyj-dyskurs/> [in Ukrainian].
2. Monro D. H. Theories of Humor. Writing and Reading. Across the Curriculum 3rd ed. 1988. 349 p. URL: <https://msu.edu/~jdowell/monro.html> (дата звернення 8.04.2023).
Monro, D. H. (1988). Theories of Humor. Writing and Reading Across the Curriculum 3rd ed. Laurence Behrens and Leonard J. Rosen, eds. Glenview, IL: Scott, Foresman and Company. Retrieved from: <https://msu.edu/~jdowell/monro>. [in English].
3. Olin L. Questions for a Theory of Humor. *Philosophy Compass*. 2016. No 11(6). P. 338 – 350.
Olin, L. (2006). Questions for a Theory of Humor. *Philosophy Compass*. 11(6). 338 – 350. [in English].
4. Пропп В. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/propp/index.php. (дата звернення 7.04.2023).
Propp, V. Problemy komizma i smekha. Ritual'nyy smekh v fol'klоре. [Problems of comedy and laughter. Ritual laughter in folklore]. Retrieved from: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/propp/index.php [in Russian].
5. Пролеев С. В. Там, где смеха нет. *Δόξα /ДОКСА*. Зб. наук. праць з філософії та філології. Одеса. 2008. Вип. 13. Сміх та серйозність: множинність видів та взаємин. С. 27–32.
Proleev, S. V. (2008). Tam, gde smekha net. [Where there is no laughter] *Δόξα/DOKSA*. Zb. nauk. prats' z filosofii ta filologii. Odesa. Vip. 13. Smikh ta seryoznist': mnozhinnist' vidiv ta vzaemin. [in Russian].
6. Пролеев С. Сміх і панування. *Δόξα / ДОКСА*. Зб. наук. праць з філософії та філології. Одеса. 2005. Вип. 7. Людина на межі смішного і серйозного. С. 51–58.
Proleev, S. (2005). Smikh i panuvannya. [Laughter and dominance]. *Δόξα/DOKSA*. Zb. nauk. prats' z filosofii ta filologii. Odesa. Vip. 7. Lyudina na mezhi smishnogo i seryoznogo. 51 – 58. [in Ukrainian].
7. Столяр М. Метафізика сміху в філософському дискурсі XIX ст. Огляд книги: All Too Human. Laughter, Humor, and Comedy in Nineteenth-Century Philosophy. *Sententiae*. 2020. 39:1. С. 202 –215.
Stolyar, M. (2020). Metafizika smikhu v filosofskomu diskursi XIX st. [Metaphysics of laughter in the philosophical discourse of the 19-th century]. Oglyad knigi: All Too Human. Laughter, Humor, and Comedy in Nineteenth-Century Philosophy. *Sententiae*. 39:1. 202 – 215. [in Ukrainian].
8. Столяр Марина. Філософія сміху і гумору в сучасному історико-філософському дискурсі. Огляд книги: Amir, L. (2014). *Humor and the Good Life in Modern Philosophy: Shaftesbury, Hamann, Kierkegaard*. Albany: State University of New York Press. *Sententiae*. 2018. 37:1. С. 168–178.

Stolyar, Marina. (2018). *Filosofiya smikhu i gumoru v suchasnomu istoriko-filosofskomu diskursi*. [Philosophy of laughter and humor in modern historical and philosophical discourse]. Oglyad knigi: Amir, L. (2014). *Humor and the Good Life in Modern Philosophy*: Shaftesbury, Hamann, Kierkegaard. Albany: State University of New York Press. *Sententiae* 37:1. 168 – 178. [in Ukrainian].

9. Stoliar M., Stechenko T. The discourse of the laughter theory in the optics of Postpositivism and Postmodernism // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ: ВІП УАЕ. 2018. Вип. 131. № 4. С. 316–320.
Stoliar, M., Stechenko, T. (2018). The discourse of the laughter theory in the optics of Postpositivism and Postmodernism. *Gileya: naukoviy visnik. Zbirnik naukovikh prats'*. Kyiv: VIP UAE. Vyp. 131. № 4. 316 – 320. [in English].

Stoliar Maryna

ORCID 0000-0002-7643-3027

Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy and Cultural Studies,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Ukraine, Chernihiv) E-mail: stolar61@ukr.net

Kolesnyk Olena

ORCID 0000-0002-0597-6489

Doctor of Cultural Studies, Associate Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»,
(Ukraine, Chernihiv) E-mail: elenakolesnyk2017@gmail.com

POLYLOGUE OF LAUGHTER THEORIES IN THE CONTEMPORARY PHILOSOPHY: METHODOLOGICAL AND METHODICAL ASPECTS OF TEACHING

The article analyzes the methodological principles and main teaching methods of the «Philosophy of Laughter» course. This course is studied at the T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» by the graduate students of specialty 033 «Philosophy». One of the focal points of the article is the disclosure of specific forms of education that help graduate students-philosophers master the practices of various paradigms based on the postmodern understanding of the philosophical discourse of laughter.

The purpose of the work: *the authors aim to reveal the semantics of the contemporary philosophy of laughter as a polylogue of different theories, in which all positions, approaches and paradigms are important, as each of them can explain certain aspects of such an internally diverse and heterogeneous phenomenon as laughter. An attempt is made to demonstrate that the philosophy of laughter is the excellent educational material on which the postmodern methodology, in particular the principle of intertextuality, especially clearly presents itself.*

Methodology. *Based on the postmodern practices of intertextuality and deconstruction, in particular the deconstruction of the classical essential philosophy of laughter, the article demonstrates the complementarity and practically equal value of the most diverse approaches to the explanation of the phenomenon of laughter. Such general scientific research methods as analysis and synthesis are also used.*

Scientific novelty. *In the article, the postmodern method of philosophizing is revealed for the first time on the material of the philosophy of laughter. The educational goal is the assimilating the semantics of intertextual practices by students, as well as their specifying the method of deconstruction. Relevant concepts are revealed in a dialogic form using interactive teaching methods.*

Findings. *The philosophy of laughter is the area of philosophical and cultural discourse that allows demonstrating the expediency and success of postmodern methodology on the material of the national and personal history, within which different paradigms of laughter do not contradict, but complement each other; on the basis of which all methodological approaches are valuable and constructive. The resulting discourse of the philosophy of laughter is not an eclecticism of different views and approaches, but a harmonious polylogue of philosophical traditions.*

The authors of the article offer some educational games and laughter practices for studying the «Philosophy of Laughter» course, which contributes to the creative atmosphere of seminar classes on the course and corresponds to the semantics of the subject.

Keywords: *postmodern philosophy, polylogue, philosophy of laughter, theories of laughter, interactive teaching methods, laughter educational practices.*

Стаття надійшла до редакції: 23.04.2023

Рецензент – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор **М.О. Носко**